

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКАМИ ЛІТЕРАТУРНОГО КРАЄЗНАВСТВА У КУРСІ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Предметом статті є психолого-педагогічні засади вивчення літературного краєзнавства старшокласниками у курсі зарубіжної літератури: вікові, психологічні, пізнавальні можливості учнів; доцільність та різноманітність способів організації навчально-пізнавальної діяльності школярів; механізми здійснення міжпредметних зв'язків.

Поглибити знання про історію України, рідного краю, культуру нашої країни можна у процесі вивчення літературного краєзнавства в курсі зарубіжної літератури

Літературне краєзнавство почало розвиватися з поч. - сер. XVII ст., коли відомі історики В.Н. Татищев, М.В. Ломоносов, С.І. Ремізов, П.І. Ричков збирали відомості про місцеві культурно-історичні цінності. Про важливість "місцевого колориту" в художніх творах у XIX ст. говорили В.Г. Белінський, М.О. Добролюбов, М.Г. Чернишевський (40-і роки), М.О. Некрасов, Н.С. Лесков, Д.Н. Мамін-Сибіряк, Н.В. Успенський (60-і роки), Г.І. Успенський, В.Г. Короленко (70-і роки), М. Горький (90-і роки). Починаючи з 60-х років XX ст., питанню теорії та методики використання краєзнавчих матеріалів у курсі вивчення рідної літератури приділяли увагу російські й українські методисти (Є. Пасічник, Н. Милонов, М. Янко, О. Фесенко, Г. Самойленко, А. Лисенко та ін.). Всі вони трактують термін "літературне краєзнавство" як синонім поняття "література рідного краю". Предметом дослідження означеної галузі літературознавства визначено "діяльність місцевих письменників і літературних об'єднань, гуртків, а також перебування в регіоні вітчизняних і зарубіжних письменників, відображення краю в художній літературі"[1:44]. Дане визначення, на нашу думку, є дещо звуженим, оскільки у процесі вивчення зарубіжної літератури не варто обмежуватися лише вивченням зв'язків іноземних письменників з певним краєм, регіоном. Вважаємо за потрібне дослідження діяльності зарубіжних письменників щодо їхнього перебування, тематики творчості, відображення образів-персонажів стосовно всієї території України.

Краєзнавча діяльність у процесі вивчення зарубіжної літератури як на заняттях, так і в позакласній роботі має базуватися на психолого-педагогічних засадах. Педагогам при плануванні та проведенні такої діяльності слід враховувати:

- 1) вікові, психологічні й пізнавальні можливості та особливості старшокласників, їхній загальний розвиток;
- 2) специфіку літературного розвитку в період ранньої юності;
- 3) доцільність та різноманітність способів організації навчально-пізнавальної діяльності учнів і навчальних занять, які б сприяли зацікавленості зв'язками зарубіжних письменників з Україною;
- 4) добір літературно-краєзнавчого матеріалу з урахуванням принципу "від простого до складного";
- 5) механізми здійснення міжпредметних зв'язків;
- 6) інтерес до суспільно-політичних, моральних, естетичних проблем, до художньої літератури, до історії рідного краю, країни.

Як відомо, основною ознакою періоду ранньої юності (15-17 років – 9-11 класи) є потреба юнака чи дівчини виробити внутрішню позицію дорослої людини, власний світогляд, усвідомити себе членом суспільства, вибрати свій життєвий шлях, професію. Це час, коли підрастаюча особистість поступово досягає такого ступеня фізичної, психічної і соціальної зрілості, що вже може цілком свідомо й самостійно виконувати соціальні функції. Саме в цей період під керівництвом учителя у старшокласників формуються розумові дії й операції (пам'ять, спостережливість, сприймання, поняття, творча уява, спеціальні здібності (літературні, технічні тощо), самовпевненість, критичність, самоконтроль, потрібні для розв'язання різних видів навчальних задач, самостійного поповнення своїх знань з подальшим використанням у навчальній і практичній діяльності [2].

Учні 9-11 класів, почувавши себе дорослими, у процесі учіння самостійно планують, організують, регулюють свою діяльність, визначають для себе цілі, задачі, відбирають засоби та способи їх розв'язання. Їм притаманна здатність тривалого зосередження на пізнавальних об'єктах, вміння розподіляти й переключати увагу, а самостійність дає можливість реалізувати спеціальні здібності. З огляду на це, доречним стає застосування в навчально-виховному процесі елементів краєзнавчого дослідження, що формує в учнях дослідницькі навички, вміння застосовувати методи наукового пізнання. Результатом такої діяльності є написання науково-дослідницьких та пошуково-дослідницьких робіт. Звісно, що підготовка роботи здійснюється під безпосереднім керівництвом наукового керівника (частіше вчителя), але тему учні обирають самостійно, з урахуванням інтересу, місцевого матеріалу, сформованості розуміння своїх патріотичних почуттів. У процесі досліджень учні самостійно засвоюють основні поняття та ідеї; знайомляться з фактами, явищами і самостійно знаходять їхній зв'язок із сучасним життям, бачать їх актуальність; самостійно вивчають, описують та інтерпретують краєзнавчий матеріал, формулюють наукові висновки.

Оскільки психічний розвиток особистості старшокласника залежить від навчання, то продуктивність зусиль прямопропорційна настрою. А згідно з ієрархічною класифікацією потреб А. Маслоу (1) фізіологічні потреби; 2) потреба в безпеці; 3) потреба в коханні; 4) потреба в суспільному статусі (повазі); 5) потреба в самореалізації та індивідуальному розвитку) вищі потреби виникають тільки після задоволення потреб попередніх рівнів. Тому в роботі з дітьми означеного вікового періоду не слід забувати про їхній емоційний розвиток. Саме нові

емоції (досить часто – самотність) спонукають молодих людей до налагодження стосунків з іншими людьми, до нових видів діяльності, до пошуків [3].

Важливими факторами підвищення ефективності навчання є його зміст та методи, оскільки один і той самий зміст по-різному впливає на розвиток учнів. Це залежить від оптимального вирішення питання способів організації навчально-пізнавальної діяльності школярів. Доцільно використовувати такі методи і прийоми, що сприяють бажанню активно залучатися до групового процесу, викликають такі емоції, як велика захопленість, радість та ентузіазм. Відомо, що у старшокласників "розвивається здатність міркувати, обґрунтувати свої судження, доводити істинність висновків, контролювати процес міркування, а здатність критично мислити стає джерелом критичного ставлення до засвоєваних ними знань". Тому в період ранньої юності в навчально-виховному процесі мають переважати дослідницький метод, проблемне навчання, самостійна робота (під керівництвом учителя – питання управління учінням).

З огляду на вищезазначене, вважаємо, що найбільш ефективним використанням краєзнавчих матеріалів у процесі вивчення зарубіжної літератури є у старших класах, коли учні знайомляться з світовим літературним процесом системно. Відомо, що знання в цьому віці перетворюються в систему знань, що є основою формування в них наукового світогляду й переконань.

Тому, з урахуванням вікових особливостей та з огляду на зміст і методи вивчення зарубіжної літератури, вважаємо, що існує потреба більш широко і ґрунтовно реалізувати літературне краєзнавство. Потрібно зауважити, що в діючих програмах з предмета на вивчення краєзнавчих матеріалів у старших класах навчальні години не відведені. Більше того, навіть не конкретизовано, який з аспектів взаємозв'язків письменників з Україною слід розглядати на заняттях (наприклад, "О. Купрін і Україна", "Анна Ахматова і Україна" тощо). Одна із специфічних проблем вивчення зарубіжної літератури – великий за об'ємом матеріал і невелика кількість годин на його вивчення, тому вчитель не може приділяти багато часу на навчальних заняттях краєзнавчому аспекту, хоча у відповідності до програми, ознайомлення з життєвим і творчим шляхом письменника має забезпечити всебічне розкриття духовної еволюції художника, його пошуків, особливостей світосприйняття, естетичних поглядів тощо. Саме літературне краєзнавство допомагає активізувати учнів у цій роботі: формувати в них дослідницькі вміння; виховувати особистісне ставлення до світової літератури; пізнати, чим була цікава Україна зарубіжним письменникам, як вони її сприймали та відтворювали у своїх творах.

У старших класах на формування літературно-пізнавального інтересу має вплив збільшення комплексу способів і напрямів педагогічного керівництва: крім урочних занять, з'являються факультативні, що дає додатковий час для поглибленого вивчення шкільного курсу зарубіжної літератури, забезпечує здобуття більш глибоких знань із кожного питання курсу, більший простір для самостійної роботи над творами, можливості для практичного застосування набутих теоретичних знань, розширює коло читацьких інтересів, сприяє інтенсивному формуванню художніх смаків [4].

Вироблення активної пізнавальної позиції старшокласників у краєзнавчій роботі у процесі вивчення зарубіжної літератури залежить від змісту дидактичного матеріалу, що його використовує педагог. Відомості про перебування зарубіжних письменників в Україні завжди зацікавлюють школярів, пробуджують їх пізнавальні здібності, спонукають розшукувати додаткові матеріали щодо вивчення біографії письменників. Навчальні заняття можуть проводитися в різних формах: лекції, оглядової лекції (наприклад, "М. Гоголь родом з України", "Життя О. де Бальзака в Україні"), семінарського заняття (наприклад, "Образ Києва в поезії М. Булгакова "Дні Турбіних"", "Образ Мазепи у творчості зарубіжних письменників (Дж. Байрон, Ю. Словацький, В. Гюго)" тощо), диспуту (наприклад, "М. Гоголь – російський письменник?"), заочної екскурсії або заочної подорожі (наприклад, "Життя В. Короленка в Полтаві", "Навчання М. Гоголя в Ніжинській гімназії"), уроку позакласного читання ("Я. Гашек. "Пригоди бравого солдата Швейка". Історія створення окремих глав в Україні"). У позакласній роботі з краєзнавства цікавими формами діяльності для старшокласників будуть літературні вечори, літературні екскурсії до музеїв, організація роботи шкільних літературних музеїв (куточків), гурткова робота, факультативні заняття, підготовка науково-дослідницьких та науково-пошукових робіт.

Зміст шкільного навчання, як відомо, більше сприяє розвитку учнів, якщо в ньому розкриваються міжпредметні зв'язки. Тому завдання кожного вчителя – навчити школярів у процесі засвоєння нових знань з одного предмета виявляти спільні елементи цих знань із тими, що засвоєні раніше при вивченні інших дисциплін, зв'язувати відомості про один і той же об'єкт вивчення, тобто мислити діалектично. Таке пізнання забезпечить належні умови для поступового утворення в учнів єдиної, узагальненої системи знань про навколишній світ [4]. Щоб досягти цього, необхідно систематично, цілеспрямовано встановлювати міждисциплінарні паралелі, викликати в учнів стійкий інтерес до такої роботи, формувати вміння її виконувати. На думку К. Ушинського, лише шляхом взаємозв'язку у вивченні навчальних предметів можна забезпечити системність і наступність у навчанні, бо розум – це добре організована система знань. У протилежному випадку "ідеї, найближчі, найбільш споріднені між собою можуть прожити в... справді темній голові десятки років і не побачити одна одну" [5:425].

На важливість дослідження міжпредметних зв'язків у літературно-краєзнавчій діяльності вказували у своїх працях С. Пасічник, Н. Миронов, М. Янко, О. Фесенко, Г. Самойленко, зазначаючи, що вивчення літературного краєзнавства неможливе без знання історії, географії, мистецтва, історії літератури й культури тощо, а міжсистемні асоціації забезпечують продуктивність та динамічність мислення. Так, розглядаючи образ Мазепи на заняттях із зарубіжної літератури (Дж. Байрон, Ю. Словацький, В. Гюго, Вольтер) аж ніяк не обійтися без знання історії як всесвітньої, так і України. Досліджуючи життя і творчість О. Пушкіна, А. Чехова, А. Міцкевича, Р.М. Рільке, В. Маяковського, О. Купріна, учням варто запропонувати скласти карти подорожей письменників Україною (в майбутньому – єдиної карти). Аналізуючи описи природи у творах М. Гоголя ("Вечори на хуторі

біля Диканьки"), В. Короленка ("Сліпий музикант"), А. Міцкевича ("Кримські сонети"), неможливо не звернутися до описів природи, картин побуту, звичаїв, традицій тощо. Зрозуміло, що така діяльність має базуватися на ґрунтовних знаннях із географії, регіонального краєзнавства, етнографії, фольклористики.

Таким чином, урахування означених психолого-педагогічних вимог щодо проведення краєзнавчої роботи сприятиме розвитку допитливості, спостережливості старшокласників, допоможе педагогам сучасної школи поглибити знання, отримані учнями в рамках навчальних програм з історії, української літератури, географії тощо, виконати головне своє завдання – виховати інтелектуально розвинену людину, патріота, громадянина.

1. Українська Літературна Енциклопедія: В 5 т. / Редкол.: І.О. Дзевєрін (відп. ред.) та ін. – К.: Укр. енциклопедія ім. М.П. Бажова, 1995. – Т. 3. – 496 с.
2. Вікова психологія / За ред. Г.С. Костюка. – К.: Рад. школа, 1976. – 272 с.
3. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посібник / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. – К.: Просвіта, 2001. – 416 с.
4. Наукові основи методики літератури / За заг. ред. Н.Й.Волошиної. – К.: Ленвіт, 2002.
5. Ушинский К.Д. Педагогические сочинения: В 6 т. – М.: Педагогика, 1988. – Т.5. – 528 с.

Матеріал надійшов до редакції 20.01.2004 р.

Волинець І.Н. Психолого-педагогические факторы изучения литературного краеведения старшеклассниками (в курсе зарубежной литературы).

В статье раскрываются психолого-педагогические факторы изучения литературного краеведения: возрастные, психологические, познавательные возможности и особенности старшеклассников, уместность и разнообразие способов организации учебно-познавательной деятельности школьников, механизмы осуществления междисциплинарных связей.

Volynets I.N. Psychological and Pedagogical Factors of Teaching Country Study for Senior Students (in the Course of Foreign Literature).

The article reveals psychological and pedagogical factors of teaching literary country study: age, psychological, cognitive abilities and peculiarities of senior pupils. It shows the variety and appropriacy of methods to institute pupils' learning and cognitive activity as well as mechanisms of realizing intersubject relations.